

NEKOLIKO PODATAKA O MANJE POZNATIM EPIDEMIJAMA KUGE U NAŠIM ZEMLJAMA U XVIII VEKU

Dragoljub ŽIVOJINOVIĆ

NAŠ POZNATI ISTORIČAR ZDRAVSTVENE KULTURE RISTO Jeremić, raspravljajući u nizu svojih radova iz ove oblasti, o vestima koje su se odnosile na epidemije kuge u našim zemljama, objavio je više podataka o njihovom obimu, karakteru i dužini trajanja¹. U ovim radovima Jeremić je, najvećim delom, uspeo da rekonstruiše, određujući ih u tačna vremenska razdoblja ukoliko su one trajale više godina ili ih lokalizujući na jednu godinu ili manje, znatan broj ovih epidemija, potkrepljujući ih gradom koju je sakupio iz raznih izvora. Značajan doprinos hronološkom pregledu kužnih i drugih epidemija dao je Vladimir Bazala svojim skorašnjim radom, koji na neki način predstavlja dopunu Jeremićevih radova². Dosta podataka o epidemijama kuge u XVII XVIII veku, u našim krajevima, prvenstveno u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Vojvodini, objavio je i Đuro Orlić, na temelju dubrovačke arhivske građe³. Veliki prilog proučavanju epidemija u pojedinim krajevima dali su Jorjo Tadić⁴, Munir Šahinović-Ekremov⁵, kao i niz drugih autora.

Posmatrajući ovako viliki broj radova koji se odnosi na proučavanje epidemija kuge i drugih vrsta zaraza, kao i njihove posledice, moglo bi se pomisliti da su ove epidemije već samom svojom frekvencijom dovedile do potpune destrukcije pojedinih krajeva, kako u pogledu desetkovanja tamošnjeg stanovništva, tako i u razaranju svake privredne delatnosti. Broj radova o ovim epidemijama, iako je znatan, ipak nije još ni iz daleka doneo sve podatke niti opisao sve ono što se u obliku zaraza kretalo po našim zemljama. Ovim epidemijama mogli su se odupreti samo dobro organizovani sanitarni kordoni uz primenu najrigoroznijih sredstava koja su se upotrebljavala u njima, ukoliko se želelo da ne pređu iz jedne oblasti u drugu⁶.

Zato je sasvim razumljivo da podatke o epidemijama treba tražiti upravo u arhivama onih institucija koje su nastojale da spreče svaki prodor zaraze bilo koje vrste, a naročito kuge⁷. Dubrovačka Republika je imala naročito razvijen sistem obaveštača, rasutih po svim krajevima azijske i evropske Turske od kojih je primala podatke svake vrste. Na osnovu ovih podataka dubrovačka vlada je preduzimala dalje mere i korake u cilju sprečavanja prenosa ovih zaraza na teritoriju Republike, bilo pooštravanjem tih mera ukoliko se zaraza bližila njenim granicama, bilo napuštanjem istih kad bi se opasnost od zaraze smanjila⁸.

Cilj koji je postavljen pri sakupljanju građe za ovaj rad je bio da se osvetle, ukoliko je to moguće, oni vremenski periodi kad se pretpostavljalo da su kuga i ostale zaraze bile zaustavljene ili bar nisu imale tako razorno dejstvo, tim pre jer se zna da one, u stvari, nisu nikad potpuno iščezavale. Takvih epidemija manjeg obima bilo je na teritoriji naših zemalja u XVIII veku, kao i u prethodnom, veoma mnogo, tako da bi se čak moglo, bez mnogo preterivanja, tvrditi da one nisu nikad ni pre stajale. Putevi kojim su se kretale epidemije kuge prema našim zemljama bili su različiti i u ove krajeve stizale su najvećim delom sa Levanta gde je kuga harala u endemičnom stanju⁹. Ove epidemije nisu bile nikakva novost u XVIII veku pošto su se one javljale još od srednjeg veka, tako da i ovu činjenicu treba uzeti u obzir kad se misli o bilo kakvoj preventivnoj zaštiti tih krajeva od kuge i drugih zaraznih bolesti. Posejana od brodova svih naroda po velikom broju levantskih luka, kuga se širila i prenosila u gradove unutrašnjosti, jer su sanitarne mere koje su Turci preduzimali da spreče njeno širenje bile vrlo slabe ili skoro nikakve, tako da se ona, može se reći, slobodno širila. Prelazeći iz jednog grada u drugi i iz jedne provincije u drugu, kuga je stizala iz Carigrada u Jedrene, iz Soluna u Smirnu, Aleksandriju, Kipar, i na taj način prenosila zarazu iz Anadolije na Balkan, sa Balkana u Egipat i druge krajeve. Na isti način ona je prelazila iz Soluna u Drač, Ulcinj, Budvu i ostale gradove na našoj obali, ugrožavajući na taj način naše krajeve.

Drugi način direktnog unošenja zaraza u pojedine krajeve koji je naročito dolazio do izražaja u vreme ratova, bio je vezan za okupljanje turske vojske. Tada se na pojedinim mestima okupljala velika masa ljudi iz raznih krajeva, ponekad već zaraženih, koji su, dolazeći u dodir jedan s drugim, veoma lako prenosili kugu. Kako su ratovi koje je Turska vodila u XVIII veku bili česti, to su i mogućnosti za širenje kužnih epidemija bile u istoj srazmeri, tim pre jer u takvim prilikama nije bilo moguće provoditi nikakve preventivne higijenske mere. Početkom XVIII veka počelo je u svetu da preovlađuje mišljenje da prenosilac kuge nije samo pacovska buva (*Xenopsylla cheopis*), već takođe i inficirana čovečja buva (*Pullex irritans*)¹⁰. Ovo mišljenje imalo je, nesumnjivo, svoju najbolju afirmaciju u nekim našim krajevima, naročito u Bosni i Hercegovini odakle su u vreme ratova odlazile veće vojne jedinice u razne delove Turskog carstva. Na povratku svojim kućama, posle završenih ratnih operacija, krajevi kroz koje su prolazili, kao i veće ili manje oblasti u koje su dolazili bili su izloženi masovnom umiranju stanovništva, razaranju privrede i iseljavanju stanovništva. Ovo iseljavanje stanovništva predstavljalo je novu opasnost, jer se tako stvarala realna mogućnost za dalje širenje zaraze.

Putevi ovih epidemija vodili su u Bosnu i Hercegovinu preko Srbije i Bugarske, kao i preko pojedinih luka sa kojima su ovi krajevi imali bliskih veza i dodira. Po svemu sudeći, Bosna i Hercegovina su više trpele od kuge nego Srbija, gde su krajevi kroz koje su prolazili važniji putevi bili slabije naseljeni, jer se stanovništvo sklanjalo u brda. Ali, zato su sa prelaskom u Bosnu i Hercegovinu ove gomile vojnika prodirale i u najudaljenija sela i, dolazeći u neposredan dodir sa svojim sugrađanima, porodicama i ostalim, jednom rečju postajali direktni prenosioci zaraza.

Ovaj faktor stalnog oboljevanja od kuge u Carstvu doprinosa je sprečavanju i usporavanju porasta broja stanovništva, što je bio jedan od najodlučnijih činilaca za povećavanje proizvodnje. Iako se ove epidemije kuge ne mogu porediti sa onim koje su izbijale i harale po Levantu, koje su donosile veliki broj ljudskih žrtava i dovodile do prekida gotovo svih delatnosti, ipak su štete koje su naše zemlje trpele od kuge bile srazmerne svom značaju i broju stanovnika. Jedino što se u tim prilikama moglo preduzeti, jer drugih mera zaštite nije bilo, bilo je napuštanje ugroženih krajeva i bežanje u brda, zatvaranje u crkve i strogo izolovanje stanovništva iz zaraženih krajeva kao i sprečavanje svakog dodira sa ostalima.

Kuga i ostale zaraze i epidemije izbijale su obično u proleće i leto, dok su zimi bile veoma retke.¹¹ Ukoliko su se kužne epidemije pojavljivale na Levantu u prolećnim mesecima, one su stizale u naše krajeve početkom leta ili kasnije. Francuski konzul u Solunu Arasi ističe „da je u pet solunskih zaliva u julu, avgustu, septemru i oktobru vazduh nezdrav“¹². Ipak, uobičajena pojava kuge u prolećnim i letnjim mesecima nije značilo da su česte manje ili veće epidemije u zimskim mesecima bile nemoguće. Ukoliko su se ove zaraze pojavljivale i u zimskim mesecima, one su po pravilu bile kratkotrajnije i sa manjim brojem ljudskih žrtava.

Termini kojim su se kuga, kao i ostale vrste zaraza označavali bili su različiti. U izvorima se najčešće susreće termin *pestis*, ali ima i čitav niz drugih (*pestiferia morbis*, *pestiferia*, *morbo pestifelencia*, *male*). Često se za označavanje kuge upotrebljavaju termini, kao *male contagioso*, *febra* ili *astaluk*.¹³ Za groznicu se upotrebljavao naziv *febra*, koji se sreće i u drugim izvorima. Ponekad nam opis bolesti i način njihovog lečenja ukazuju o kojoj se vrsti zaraze radi. Svi ovi izrazi sreću se i u dubrovačkim dokumentima, što može značiti da su Dubrovčani i njihovo bliže ili dalje zaleđe imali zajedničku terminologiju koju su upotrebljavali za oznaku pojedinih bolesti.¹⁴

I

Iz velikog broja letopisa, zapisa i drugih dokumenata može se zaključiti da su razne vrste bolesti više od pedeset puta harale po Bosni od XV do kraja XIX veka.¹⁵ Samo u XVIII veku bilo je desetak velikih zaraza koje su svojim razaranjem i uništavanjem stanovništva učinile da su ostale zabeležene u brojnim izvorima. Na primer: 1707; 1731—32; 1741—43; 1753; 1761—65; 1771—75; 1780—84; 1788; 1792—98, koje se mogu smatrati najtežim.

Neophodno je odmah naglasiti da se ove zaraze, zabeležene u hronikama manastira, letopisima, analima i sl. odnose najvećim delom na Sarajevo i bližu okolinu (Visoko, Zenica, Fojnica, Kreševo). Veoma retko se u izvorima ove vrste, a to je potpuno i razumljivo, pominju kuga i druge zaraze koje su izbijale u Hercegovini, naročito u mostarskom okrugu koji je obuhvatao: Ljubuški, Ljubinje, Konjic sa Neretvom, Počitelj, Stolac, Nevesinje, Gacko, Foču, Nikšić, Bileće, Trebinje i Korjenice. U drugoj polovini XVIII veka vladao je baš u ovim krajevima čitav niz

manjih i većih epidemija, o čemu ima podataka u Dubrovačkom arhivu. Želeći po svaku cenu da otkloni opasnost od ovih zaraza sa svoje teritorije, Republika je redovno koristila svoje ljude i njihov boravak u susednoj Bosni i Hercegovini, između ostalog i za upoznavanje sa trenutnim zdravstvenim prilikama koje su tamo vladale. To su obično bila lica u službi Republike, kao poklisari harača, poslanici kod bosanskog paše ili hercegovačkog sandžakbega, dragomani koji su išli na Portu, kuriri koji su prenosili vesti iz Carigrada u Dubrovnik i obratno.¹⁶ Pored ovih, podatke o zdravstvenim prilikama u tim krajevima davali su kramari (vodiči karavana), knezovi ili kapetani sa graničnih teritorija, vojnici koji su po naređenju Odeljenja za zdravstvo odlazili da se obaveste isključivo o stanju zdravlja, trgovci, ponekad učitelji i drugi. Donosioci ovih vesti bili su obično odlično obavешteni, jer su se za informacije o veličini zaraze i žrtvama nastalim usled nje obraćali svojim poznatim, navodeći često u svojim izveštajima i imena ljudi od kojih su takve podatke dobili. Analizirajući ove podatke, a njih je nekad, možda, bilo i više, može se zaključiti da Hercegovina nije bila pošteđena, zbog svog perifernog položaja, od kuge i drugih epidemija, kako bi se to u prvi mah moglo pomisliti. Može se samo pretpostaviti da su se ove epidemije u Hercegovini javljale nešto kasnije, kao i da je obim zaraze bio slabiji, tj. sa manje ljudskih žrtava i razaranja privrednih delatnosti. Ukoliko bi se bolest približila dubrovačkoj granici Republika je, uz ogromne troškove, preduzimala vanredne mere zaštite, zatvarajući granicu prema Hercegovini, nadzirući sve prelaze tako da „ni ptica nije mogla preleteti a da ne bude opažena“.¹⁷ U takvim prilikama pooštravao se karantin i povećavao broj dana boravka u lazaretu, obično od 14 na 21 ili 28 dana. Te mere su dovodile do smanjenja prometa i saobraćaja sa zaleđem, što je predstavljalo štetu za Republiku i njene trgovačke poslove. Zato je Republika, sa svoje strane, nastojala da se ova situacija što pre normalizuje mada to nije zavisilo od njenih želja već od stanja zdravlja u tim krajevima. Postojala je i mogućnost lažnog alarmiranja, što su namerom činili neke turske starešine iz svojih ličnih razloga. Bez obzira da li je vest o pojavi kuge istinita ili ne, bile su preduzimane sve preventivne mere, koje su kasnije uklanjane čim bi se saznalo za pravo stanje stvari.

Dokumenti koji su poslužili kao osnova za ovaj rad ukazuju na prenosnike kuge, njeno širenje i približan broj zaraženih i umrlih.¹⁸

Krajem 1760. godine, kad je i na Levantu izbila velika kuga, pojavili su se prvi znaci ove bolesti u našim krajevima. Kuga se pojavila u okolini Novog Pazara, u selu zvanom Jošanica u kući nekog Rama Sedlara, čiji su svi ukućani pomrli u roku od nekoliko dana. Odavde se kuga prenela u kuću Osmana čauša, kome je umrlo nekoliko članova porodice. Zarazu je, po pričanju meštana, preneo neki kramar iz Strumidže sa tovarom duvana. Kako se ovom kramaru u blizini kuće Sedlara prevrnuo tovar, rečeni Ramo mu je pomogao da ga ponovo natovari, i ukravši mu duvan zarazio se. Kad se čulo za širenje zaraze i umiranje u Ramovoj i Osmanovoj kući, iz Novog Pazara su izbegli svi stanovnici osim paše, kadije i dizdara. Ovi su naredili da se stanovnici ovog i susednih sela ne smeju mešati ni po koju cenu jedni sa drugima.¹⁹ Ovaj primer

jasno pokazuje kako je i najmanja neopreznost mogla da prouzrokuje velike katastrofe čije su posledice mogle da budu nedogledne, tim jer se kuga nije zadržala samo u tom mestu već se na sličan način širila dalje, ostavljajući iza sebe smrt i pustoš. Izgleda da ovih nekoliko smrtnih slučajeva u Novom Pazaru i okolini nisu ostali usamljeni, što se moglo i pretpostaviti, jer je kuga tokom proleća i leta iduće godine, tj. 1761, uzela još većeg maha. O tome svedoči obaveštenje od 30. XII 1761. godine, takođe iz Novog Pazara, iz koga se vidi da je ova zaraza (male contagioso) harala po Novom Pazaru u toku cele 1761. godine, i da je veliki broj stanovnika tom prilikom stradao. Štaviše, zaraza se proširila i na Sjenicu, severozapadno od Novog Pazara, gde je umrlo preko trideset lica, ali na veliku sreću odatle se nije širila, već je polako slabila.²⁰ Može se sa sigurnošću pretpostaviti da se zaraza tada širila u dva pravca: jedan, prema Čajniču, Foči i Slatini, odakle su u toku idućeg leta u Dubrovnik stigle vesti da je kuga u Čajniču zahvatila petnaest kuća i da su u jednoj kući svi pomrli; u Slatini, takođe, petnaest kuća u kojima su svi pomrli, dok je u Foči bila zaražena samo jedna kuća.²¹ Kolikogod ovi podaci bili uopšteni, ipak, činjenica da je u oba mesta bilo zaraženo oko 30 kuća jasno govori da je veći deo njihovih stanovnika umro ili oboleo i da taj broj može iznositi između 100—200 umrlih. Drugi pravac širenja kuge kretao se prema istočnoj Srbiji i Bugarskoj, a odatle prema Dunavu i Vidinu. U svim gradovima, počev od Sofije, preko Pirota, Niša, Prokuplja i Novog Pazara bilo je kuge. Kuga je harala, dalje, i u okolini Foče i Čajniča, dok se južno od ovih mesta prema Hercegovini i Dubrovniku nije javljala.²² Međutim, sredinom 1763. godine pojavilo se nekoliko slučajeva kuge u Mostaru, ali broj ljudskih žrtava nije bio veliki.²³ Kuga se polako širila prema jugu i već 1764. godine izazvala pravi pomor u većem delu Hercegovine. Tada se skoro celo Ljubinje razbežalo po okolnim selima ili u Trebinje gde nije bilo kuge.²⁴ U to vreme je došlo do velikog skoka cena osnovnih životnih namirnica, što ukazuje na jake kužne epidemije i u bližoj okolini, kao i na nepostojanje saobraćajnih veza sa udaljenim krajevima koji još nisu bili zaraženi. Inače, u toku ovih godina — 1763-1764 — Gackom je bilo astaluka koji je uništio mnogo stanovnika.²⁵

Izgleda da do početka 70-tih godina nije bilo većih epidemija, mada se tu i tamo nailazi na podatke koji govore o kugi ili drugim bolestima. Krajem 1769. godine, konavoski knez je obavestio Senat da šizmatici (pravoslavni — prim. D.Ž.) u Konavlima šire glasove da je u okolini Sarajeva počela kuga, ali da on nije u stanju da proveriti je li ta vest tačna.²⁶ Početkom decembra iste godine, Senat je preko Odeljenja za zdravstvo uputio u Sarajevo jednog vojnika da se obavesti o vrsti i obimu zaraze. Početkom januara 1770. godine ovaj vojnik saopštio je sledeće: „Bio sam u Sarajevu i tu sam se raspitivao kod lekara Koste Krstjanjina, ima li koje nemoći u Sarajevu. Ovaj mi je pripovedao da je zarazna groznica (febra) naročito udarila na stariji svet i one koji su došli iz Rusije“. Dalje navodi, da su obolelima izlazili ispod vrata posttume i da su umrli oni koji su ih sekli, dok su oni koji su ih parili ostali živi. Ipak, od groznice je stradao veći broj ljudi u Sarajevu i okolini. Što se tiče

kuge, nje nije bilo u Sarajevu, ali je bilo u Ručiku(?). Na kraju izveštaja dodaje, da je čuo da ima groznice (febre) u Mostaru i Stolcu.²⁷

Krajem iste godine zavladała je velika epidemija zaušnica i dečjeg kašlja, koja je u toku iduće, tj. 1771. godine, prouzrokovala veliku smrtnost kako među decom tako i među odraslim. Kuga je u to vreme sa izuzetnom oštrinom napala mostarski okrug, ali nisu bili pošteđeni ni Goražde i okolina. Tom prilikom kuga je zahvatila i grad Nikšić, što će se i kasnije događati, čije je stanovništvo najvećim delom napustilo grad i otišlo u brda, tako da broj žrtava nije bio veliki, mada je znatan broj kuća bio zaražen.²⁸ U Sarajevu i Mostaru zaraze nije bilo. Ovom prilikom naročito su bila ugrožena sela u blizini Gackog, na putu za Nikšić (selo Krstac, gde se kuga pojavila u tri kuće). Odatle se kuga proširila prema Foči, gde su u selima Šadići, Kosmani, Šerevu Polju, Tošanici, Karagriču i Kajniku pomrli svi ukućani iz nekoliko vlaških i turskih kuća. U Dubcu, u blizini Čajniča, u roku od 30 dana je umrlo oko 15 lica od kuge; u Boljanićima i Takljici takođe je bilo mnogo žrtava. U Goraždu je bilo zaraženo jedanaest kuća iz kojih je mnogo ukućana pomrlo. U Bajčićima, u blizini Goražda, umrlo je u dve kuće dvadeset i četiri lica, a u Dujčićima jedanaest. U Budićima, takođe kod Goražda, umrlo je devet lica iz tri kuće; u Kopaćima se kuga pojavila u petnaest kuća od kojih su iz pet kuća svi pomrli, tj. iz tri vlaške i dve turske. U bolesnika su se primećivali simptomi oboljenja, tj. na grudima ili pod pozuhom bi se pojavile otekline veličine krastavca. Oni u kojih bi se pojavila umirali su za osam dana i manje, dok su oni bez otekline umirali za dva dana.²⁹ Drugih podataka o razvoju ove zaraze nije nađeno, tako da se ne može utvrditi da li se ona širila dalje ili je tu prestala. Ako se uzme u obzir da je Kunić, vraćajući se iz Turske, išao kroz mesta koja su se nalazila uz glavni put pa je mogao biti obavešten samo o onome što se u toj okolini događalo, onda se može bez preterivanja pretpostaviti da je broj zaraženih sela bio još veći i da ovaj izveštaj nije sadržao ni približno sve što se tamo događalo. Ova epidemija kuge bila je jedna od onih, koje su se proširivale na znatna teritorijalna prostranstva, ali su smrtnost stanovništva i privredna razaranja bili daleko manji jer je stanovništvo, osećajući blisku opasnost bežalo u planine i na taj način svodilo na minimum rušilačko dejstvo kuge.

Drugih pomena kuge nije bilo sve do polovine 1775. godine, kad je zaraza izbila u okolini Korjenića, Nikšića i Trebinja. Ovo su bili, verovatno, poslednji trzaji velike kuge koja je sa kraćim prekidima trajala od 1771—1775. godine.³⁰ S obzirom da se kuga javila u neposrednom zaleđu, u roku od deset dana stiglo je u Odeljenje za zdravstvo nekoliko izveštaja, koji su predstavljali upozorenje Senatu i učinili neizbežnim preduzimanje određenih mera. Odmah po prispeću vesti da je kuga stigla do Korjenića, Senat je uputio dva vojnika, Pavla Šarila i Božu Kalinića, da se obaveste o obimu kuge i da o tome izveste Senat. U drugoj polovini jula dvojica imenovanih saopštili su senatorima za zdravstvo podatke o zarazi i njenim prenosiocima. Prema njihovom izveštaju kuga se javila u tri sela kod Korjenića: Rusovu Brdu, Skonjem Grmu i Karmijevu, ali je od nje umrlo svega desetak ljudi. Tom prilikom jasno su ukazali ko je bio prenosilac zaraze u ove krajeve, okrivljujući za ovo

direktno Džafer-pašu Čengića iz Nikšića, koji je sa svojim vojnicima pre kratkog vremena bio u Korjenicima gde su mu i dva vojnika umrla od kuge. Takođe su saopštili da su saznali da je kuge bilo u Nikšiću.³¹ Dva dana kasnije učitelj Jakov Pardo, Jevrejin iz Dubrovnika, saopštio je, da je na povratku iz Sarajeva čuo od nekih Turaka o zarazi u Nikšiću, što bi potvrđivalo gore pomenute vesti koje su doneli Šarilo i Kalinić. Međutim, nekoliko dana kasnije, dodaje Pardo, čuo je, takođe od nekih Turaka, da nije bilo kuge u Nikšiću, već da je to bio dobar izgovor nekšićkog komandanta kako ne bi išao u audijenciju kod bosanskog paše.³² Vesti o pojavi kuge u Korjenicima i Nikšiću potvrdio je dragoman Miha Božović, izjavivši sledeće: „Čuo sam u Ljubinju da je Nikšić sasvim opustošen od kuge“. Što se tiče Korjenica, u ovom mestu je bilo kuge u nekih četrdeset i pet kuća. Ove vesti čuo je kad je bio u Trebinju, dodajući da su mu rekli da se kuga pojavila i u samom Trebinju.³³ Nekoliko dana kasnije došlo je do potpunog razjašnjenja, tj. utvrđen je obim zaraze u Korjenicima i Nikšiću. Vest da je kuga u Korjenicima razorila četrdeset pet kuća svedena je u ovom izveštaju na svega pet kuća. Kako je izvestilac bio lično u Korjenicima i tu se zadržao nekih dvanaest časova, to se njemu može više verovati nego Mihi Božoviću, koji je u prolazu kroz Ljubinje doneo tu vest. Svih pet zaraženih kuća u Korjenicima pripadale su Turcima. Broj umrlih nije bio veliki, svega oko deset lica. Oboleli su imali otekline po grudima i pod pazuhom, dok su im po telu izbile petehije, što je siguran znak da se radilo o bubonskoj kugi. Iz Korjenica je izvestilac otišao u Nikšić, pa o tome kaže: „Tu sam došao pred grad daleko koliko odavde do vrata od Pila i tu sam čuo da je kuga u gradu i da su deset kuća sasvim opustele i zatvorene; da je u njih (u Nikšiću — prim. D. Ž.) ova nemoć odsad dvanaest godišta i da nestane za mesec dana i opet da se pojavi; da je sad najviše uspela jer da je još nemoći od kuge u pedeset kuća“. U grad nije ulazio, jer je u samom gradu došlo do sukoba među Turcima, ali da je sve ove podatke čuo od trideset ljudi i da mu se zato može verovati. Iz Nikšića je otišao u Gacko, prema kući Čengića, i čuo da nema nikakve zaraze, već da je sve zdravo.³⁴ Konačno, 5. avgusta iste godine je potvrđen gornji izveštaj, u kome se kaže da se kuga u Korjenicima smiruje i da za poslednjih desetak dana nije niko umro, dok se za ostala mesta nije ništa znalo. Što se tiče Nikšića, potvrđeno je da je stanje u gradu kao i ranije, ali da kuga nije napredovala.³⁵

Ovi donekle kontradiktorni izveštaji jasno pokazuju da je često bilo veoma teško utvrditi pravo stanje stvari i da je bilo potrebno više izveštaja, savesnijeg prikupljanja obaveštenja i razgovora sa većim brojem ljudi, kako bi se utvrdila prava istina. Međutim, sa ovakvim izveštajima treba biti veoma oprezan, jer bi se, prihvatajući u celini podatke koje neki izvor donosi, lako mogao steći pogrešan zaključak. Ovih nekoliko izveštaja o kugi u 1775. godini pokazuju da je epidemija u ovim krajevima bila šireg obima, ali da ljudskih žrtava nije bilo onoliko, koliko se moglo pretpostaviti.

Posle 1784. godine, kad se završila jedna velika epidemija koja je odnela preko 100.000 stanovnika, a koja je naročito harala među Turcima u Sarajevu, Zenici, Novom Pazaru i Visokom³⁶, izgleda da u ovim krajevima nije bilo većih epidemija sve do početka 1786. godine. Te godine

Hercegovinu je zahvatila nova epidemija kuge, čiji je početak bio u Zubcima, gde se zaraza (male) pojavila u pet kuća, kao i u selu Turani koje se nalazilo u neposrednoj blizini Zubaca. Vesti o početku ove zaraze, u stvari kuge, u Zubcima, primljene su u Dubrovniku sa raznih strana, ali Senat, izgleda, nije bio siguran u to pa se uzdržao od vanrednih mera. Ipak, odlučeno je da se pošalje jedno poverljivo lice „da to sve izvidi svojim sopstvenim očima“, jer je otkriveno u više mahova da su takve vesti izmišljali Turci radi svoje koristi.³⁷ Međutim, vesti o kugi u Zubcima i Turanima pokazale su se tačnim. Iste godine pojavila se kuga na teritoriji Republike, u Stravči.³⁸ Iako su se ovakve zaraze veoma retko probijale na teritoriju Republike, ova je izazvala pravu paniku tako da su senatori Odeljenja za zdravstvo morali poslati kacamorta Đorđa Petrovića da tu stvar ispita. Pošto je bila u pitanju kuga, moralo se pristupiti izolaciji, i na tome se stvar svršila. Ovaj podatak potvrđuje postojanje kuge u Hercegovini 1786. godine, ali o njenom obimu ne može se reći ništa određenije, mada se može pretpostaviti da je bila manjeg obima, jer bi u protivnom o tome bilo više vesti.

Sporadičnih vesti o kugama i zarazama bilo je i na drugim stranama, ali nekih značajnih, sa izuzetkom one iz 1788. godine, nije bilo sve do 1792. godine. Početkom te godine javili su dubrovački ambasadori iz Carigrada da je jaka kuga izbila u Čustendilu i Dupnici, gde je prema njihovom mišljenju umrlo preko 30.000 ljudi.³⁹ To je bila jedna od onih epidemija od kojih se nije moglo pobeći, i koja je šireći se zatirala čitave gradove i pokrajine. Šireći se polako prema unutrašnjosti Balkanskog poluostrva epidemija je u proleće 1795. godine zahvatila i Ljubinje.⁴⁰ Neki Arnauti su iz Sarajeva, preko Tarčina i Konjica stigli u Nevesinje, gde je jedan od njih umro, dok su ostali produžili za Ljubinje, i doneli kugu. Ovi isti Arnauti otišli su u Nikšić gde je još jedan od njih umro. Poučeni iskustvom iz 1771. godine, Nikšićani su ih proterali u brda, a u Nikšiću su srećom nije niko razboleo. U Trebinju zaraze nije bilo, iako su u kuću Ibrahim-age trebinjskog došli neki Arnauti iz Beograda. Isti Ibrahim-aga je potvrdio dubrovačkom kuriru da ima kuge u Ljubinju, kao i da je u Sarajevu i Jajcu zaraženo nekoliko kuća.⁴¹ Ova vest pokazuje da se kuga širila ne samo po Hercegovini i u okolini Sarajeva, već da se proširila i na zapadnu Bosnu ugrožavajući Jajce, a verovatno i ostala mesta u tom kraju. Dva dana kasnije u Senat su stigle vesti i iz samog Ljubinja. Arnauti koji su došli iz Sarajeva doneli su kugu u dve kuće, nekog Čukova i Topalovića, u kojima su posle nekoliko dana pomrli svi, kako stari tako i mladi. Svi stanovnici Ljubinja izbegli su u planinu i ostali živi. Inače, izveštaj iz Ljubinja potvrdio je u svim ostalim delovima vesti koje je Senat dobio iz Trebinja.⁴² Izveštaj od 16. marta iste godine, potvrdio je sve što je bilo ranije izneto, osim što se u njemu saopštava da u Ljubinju nije niko drugi umro jer su stanovnici izbegli u brda.⁴³

Izneti podaci govore da su zaraze koje su harale u ovim krajevima, u najvećem broju slučajeva, bile manje po svom obimu i broju žrtava, i da je vreme njihovog trajanja bilo ograničeno. Epidemije kuge u ovim krajevima ne mogu se stoga uporediti sa onim epidemijama koje su ha-

rale u ostalim krajevima, ali je već sama pojava kuge delovala krajnje razorno i štetno. To se odmah odražavalo na smanjenje svih privrednih, zanatskih i trgovinskih delatnosti, što je nanosilo obostrane štete, kako njima tako i njihovim susedima, Dubrovčanima. Naime, pojedini krajevi bi izvesno vreme bili potpuno izolovani, a to je dovodilo do nereda i nespokojstva među stanovništvom ili anarhije lokalnih turskih funkcionera i komandanata. Iz ovih nekoliko izveštaja jasno se može zapaziti da je najčešći uzrok prenosa kuge iz jedne oblasti u drugu bila nemarnost pojedinih turskih organa ili nebriga pojedinaca, čime su se, najčešće nesvesno, izlagali pogibelji čitavi krajevi i stanovništvo u njima.

II

Drugi put kojim je kuga stizala do naših krajeva, kako je ranije istaknuto, bio je pomorski, tj. preko naših ili albanskih luka, gde su stizali brodovi iz celog Mediterana. Ovde su kuga i druge zarazne bolesti stizale iz levantskih luka, Carigrada, Egipta i drugih, posredstvom brodova, trgovaca i robe koji su stizali na našu obalu. U tom kretanju kuge prvi su bili na udaru gradovi na Albanskom i Crnogorskom primorju. Hronološka podudarnost ovih kužnih i ostalih epidemija sa onima u unutrašnjosti, jasno pokazuje da su postojale veoma ograničene mogućnosti da se ove epidemije ne prošire istovremeno i na druge krajeve. Otuda se može zaključiti, da su izvori zaraze u Carevini bili zajednički, kako za unutrašnjost zemlje tako i za primorske krajeve. Većina kužnih epidemija koje su izbijale u našim krajevima, mogu se objasniti kao zakasneli odblesci kuge koja je harala svom snagom na Levantu, i to kako po njihovoj snazi i broju žrtava, tako i mogućnostima daljeg širenja.

Stanje zdravstvenih prilika na jadranskim obalama nije interesovalo samo Republiku pod Srđem, već isto toliko i ostale države koje su imale interesa na Jadranu, kao što su bile Mletačka Republika i Đenova. Mletačka Republika, koja je zbog svog vekovnog iskustva i poznavanja situacije na Levantu, u Evropi smatrana učiteljicom po pitanju zdravstva⁴⁴ bila je veoma zainteresovana za održavanje čiste situacije u pogledu raznih epidemija u tim krajevima, naročito na južnom Jadranu koji je ona smatrala svojim domenom. U tom smislu, sanitarne i zdravstvene institucije ovih država su održavale stalne veze sa Dubrovnikom, bez obzira na političku i ekonomsku netrpeljivost koja je od davnina vladala među njima.⁴⁵

Početak 1760. godine kuga se pojavila u Solunu, Smirni, Aleksandriji i drugim mestima.⁴⁶ Polovinom iduće, tj. 1761. godine, ona je dospela u Ulcinj. Sanitetske vlasti Đenove obavestile su Republiku o širenju kuge u Ulcinju, koja je u julu počela da dobija velike razmere te se stanovništvo grada najvećim delom bilo razbežalo. Mletački sanitet je doneo 11. VIII 1761. godine odluku, da se zabrani slobodna trgovina i ukrcavanje u Boki i Herceg-Novom. Zbog kuge u Ulcinju sva roba koja je stizala iz tih krajeva bila je podvrgnuta karantinu od 28 dana. Dalje širenje zaraze, po mišljenju mletačkog saniteta, zavisilo je od mera koje

je Dubrovačka Republika trebalo da preduzme. Stoga su tražili da ih Republika obavesti o merama koje namerava da primeni u ovom slučaju.⁴⁷ Kakva je bila reakcija Republike nije se moglo utvrditi, ali sigurno je da je bila u skladu sa odlukama koje su tim povodom donete kasnije, tj. da je prihvatila sve nužne mere.

Zaraza većeg obima izbila je u Ulcinju početkom 1775. godine. Njoj je prethodila zaraza (male contagijs), koja se pojavila u blizini Skadra. Tom prilikom je na jednom delu Bojane bilo stvoreno izolovano naselje za obolele ali izgleda da od te zaraze nije niko umro.⁴⁸ U junu 1775. godine Ulcinj i njegovo predgrađe bili su uveliko ugroženi od kuge. Zaraza je stalno napredovala i širila se, tako da je dnevno umiralo 6—8 ljudi, dok je u predgrađu taj broj iznosio 12—14 lica.⁴⁹ Već krajem maja iste godine Senat je doneo odluku kojom se određivalo, da svi koji dolaze iz Albanije moraju biti u karantinu 28 dana⁵⁰. Jula meseca Senat je u Ulcinj poslao Matu Nikole Kazilarija, koji je potvrdio da se nell ultima Luna (poslednje mesečeve četvrti — prim. D. Ž.) pojavila kuga i zahvatila još nekoliko kuća koje su odmah bile ograđene i postavljene straže, kako bi se onemogućio dodir ostalih stanovnika sa obolelima.⁵¹ Istoga dana vicekonzul Martica izvestio je Senat da se kuga u Ulcinju proširila na još dve kuće i da se iz dana u dan širi „odnoseći svakodnevno 12—14 lica“.⁵² Prema jednom izveštaju, od decembra 1775. do juna 1776. godine, dakle za period od osam meseci, umrlo je u Ulcinju oko 9000 ljudi, žena i dece. U to vreme bilo je zaraženo još 100 kuća u kojima je ostao samo po neko živ.⁵³ Ove podatke potvrđuje i jedno pismo od 28. jula iste godine, s tom razlikom što se kuga proširila i na kraj oko Udre (paese d'Udra), udaljen dve milje od Ulcinja. Na pitanje ovog Dubrovčanina o stanju zdravlja u tom kraju, jedan tamošnji Turčin dao je vrlo karakterističan odgovor: „Ne manjka nikda kuge“.⁵⁴

Na dalje podatke o kugi u Ulcinju nailazi se tek dvadeset godina kasnije. Izgleda, međutim, da je ova kuga, po svom obimu, bila daleko manja od one iz 1775-1776. godine, tako da su samo zaražene kuće bile izolovane i stavljene u karantin od sedamdeset dana. Međutim, iste godine izbila je kuga u nekoliko kuća u Skadru, ali se dalje nije širila. Inače, tih godina kuga je vladala u raznim krajevima Albanije. U Kavaji, koja je 7—8 milja udaljena od Drača umrlo je za nekoliko dana preko 30 ljudi. Stanovnicima ovog grada bio je zabranjen svaki kontakt sa Dračom, tako da se ne može zaključiti kakve je štete nanela stanovništvu. Kuge je bilo u Kroji i Tirani, odakle je i preneto u Kavaju. Mletački konzul u Draču izjavio je da je u Tirani bilo 30.000 a u Kroji 7.000 mrtvih od kuge, što se smatra preteranim.⁵⁵ Kuge je bilo u Draču i početkom XIX veka, kad je u gradu već bila austrijska posada, tako da se može zaključiti da ni sami Austrijanci nisu bili u stanju da mnogo učine protiv kuge.⁵⁶ Kuge je bilo u ovim krajevima i kasnije, ali su 1801. godine, verovatno po naređenju austrijske vlade, bili zatvoreni svi putevi koji su vodili iz Drača.⁵⁷ U proleće 1804. godine izbila je jedna epidemija kuge u Skadru i Tirani, ali ona nije bila velika po broju ljudskih žrtava i razaranju.

*

Nesumnjivo, da se tu i tamo može pronaći još podataka koji će svojim sadržajem pomoći da se dobije još jasnija slika o svemu onom što se kretalo kroz naše krajeve u obliku raznih zaraza i kuge, posebno. Tada će se ovakvi i slični pregledi moći kompletirati i upotpuniti, pa zato smatramo da se na ovom ne treba zaustaviti.

U zaključku bi se moglo reći, da je prenošenje kužnih i drugih, zaraza, njihovo zadržavanje i razaranje u našim krajevima, bilo uslovljeno, dobrim delom, opštim nivoom higijenskih prilika koje su tada vladale u turskim i našim krajevima. Učestalost ovih zaraza zavisila je od učestalosti sa kojom su izbijale na Levantu, Maloj Aziji, Egiptu i drugim pokrajinama, njihove snage i dužine trajanja, kao i od ratova koje je Turska u to doba vodila. Fatalizam turskih vlasti koji je tako jasno dolazio do izražaja kadgod bi se kuga pojavila, nanosio je turskoj državi neocenjive štete, razarao njenu privredu i smanjivao odbrambenu i vojničku snagu zemlje. Ipak, kadgod su se preduzimale, makar i najminimalnije mere u cilju sprečavanja širenja kuge ova se smanjivala i lokalizovala na pojedina mesta, što je značilo da se broj žrtava svodio na minimum. Brzina i lakoća s kojom su se epidemije širile činili su da ni najudaljeniji delovi Turske nisu bili pošteđeni od zaraza i njihovih posledica, koje su, kako je ranije ukazano, bile višestruke.

Cilj ovog rada je bio samo da ukaže na neke manje poznate epidemije kuge, kako po obimu tako i po vremenu trajanja.

LITERATURA

¹ Jeremić R., Prilozi istoriji zdravstvenih i medicinskih prilika Bosne i Hercegovine pod Turskom i Austro-Ugarskom, Biblioteka Srpskog lekarskog društva, br. 8, Beograd, 1951; J. R., Zdravstvene prilike u jugoslovenskim zemljama do kraja XIX veka, Zagreb, 1935. — ² Bazala V., *Calendarium pestis*, Acta Historica Medicinæ Pharmacie Veterinæ, Beograd, 1962, II, 1, 51; 1962, II, 2, 158. — ³ Orlić Đ., Kuga u Vojvodini i susjednim pokrajinama od 1737—1740, Zbornik za društvene nauke Matice srpske, 19, Novi Sad, 1958; O. Đ., Dubrovačke vijesti o epidemijama u Srbiji u prvoj polovini XVII vijeka, Srpski arhiv, Beograd, 1956, LXXXIV, 4, 543; O. Đ., Dubrovačke vijesti o epidemijama u Srbiji u drugoj polovini XVII vijeka, Srpski arhiv, Beograd, 1957, LXXXV, 3, 366; O. Đ., Dubrovačke vijesti o epidemijama u Bosni i Hercegovini u XVII vijeku, Sarajevo, 1956; O. Đ., Kuga u Herceg-Novom 1648 godine, Srpski arhiv, Beograd, 1955, LXXXIII, 1, 118; O. Đ., Komentar dubrovačkih vijesti o epidemijama u Bosni i Hercegovini u XVII vijeku, Acta Historica Medicinæ Pharmacie Veterinæ, Beograd, 1961, I, 1, 89. — ⁴ Tadić J., Kuga u Dalmaciji 1783—84, Prilozi za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije i Balkanskog poluostrva, XI, Miscelanea 3, Beograd, 1940. — ⁵ Šahinović-Ekremov M., Najcrnje haranje kuge u Bosni, Muslimanska svijest br. 32, Sarajevo 1936. Opis epidemije kuge iz 1781—83. godine. — ⁶ Najorganizovaniju zaštitu imali su Dubrovačka Republika i Vojna Krajina; vidi, Bazala V., Dokumenti o zdravstvu u Vojnoj Krajini, Acta Historica Medicinæ Pharmacie Veterinæ, Beograd 1961, I, 2, 64. — ⁷ Nedelj-

ković N., Prilog poznavanju protivepidemijskih mera u Dubrovačkoj Republici, Srpski arhiv, 1961, 89, 4, 509. — ⁸ Đorđević S., Garić K., Organizacija zdravstvene službe u Dubrovačkoj Republici — prema podacima Bara Betere, Zbornik radova VII naučnog sastanka Jug. društva za istoriju medicine, farmacije i veterine, Kotor, 1962. — ⁹ Masson P., Histoire du commerce français au Levant au XVIII siècle, Paris, 1911, str. 225. — ¹⁰ Bazala V., *Calendarium pestis*. — ¹¹ Orlić Đ., Dubrovačke vijesti o epidemijama u Srbiji u drugoj polovini XVII vijeka. — ¹² Lascaris M., Salonique au la fin du XVIII siècle d'après les rapports consulaires français, Athene, 1939, str. 31—32. — ¹³ Jeremić R., Prilozi..., str. 18. — ¹⁴ Tokom analiziranja pojedinih izveštaja ukazaćemo na nazive bolesti koje se u njima pominju. — ¹⁵ Jeremić R., Prilozi..., str. 18. — ¹⁶ Kako su kuriri Republike često išli na Portu, to su bili u mogućnosti da u ono vreme vrše poštansku službu; vidi, Kapidžić H., Veze Dubrovnika i Hercegovine u XVIII vijeku, Sarajevo 1939, str. 5. — ¹⁷ Orlić Đ., Dubrovačke vijesti o epidemijama u Srbiji u prvoj polovini XVII vijeka. — ¹⁸ Posebno interesantne odlomke iz ovih dokumenata donećemo in extenso, da bi se bolje shvatila sadržina i način opisivanja u njima. — ¹⁹ Izjava Boška Glumca od 1. XI 1760, ASMM — XVIII, serija 3175/I, broj 54. — ²⁰ Izjava Vlah Kunića koji je došao iz Sjenice, ibid., br. 64. — ²¹ Izjava Vidoja Vidaka, kurira, od 18. VII 1762, ibid., br. 77. — ²² Izjava Vrešana Signića, kramara koji je doneo vunu iz Prokuplja, ibid., br. 79. — ²³ ASMM — XVIII, ser. 3188, br. 65, od 6. VI 1763. — ²⁴ Istorija naroda Jugoslavije, II, Beograd, 1960, str. 1249. Tada se u Trebinju plaćalo za oku pšenice 5, za oku pirinča 10, a za oku kafe 100 para. — ²⁵ Jeremić R., Prilozi..., str. 20. — ²⁶ Pismo Nika Saraka, kneza Konavala, Senatu, od 29. XI 1769, ASMM — XVIII, serija 3175/I, broj 213. — ²⁷ Izjava Ivana Ljubiše, vojnika, od 10. I 1770, ASMM — XVIII, 3175/II, 271. — ²⁸ ASMM — XVIII, 3189, 33 od 31. X 1771. — ²⁹ Izjava Vlah Kunića koji se vratio iz Turske, od 2. XII 1771, ASMM — XVIII, 3175/II, 306. — ³⁰ Jeremić R., Prilozi..., str. 18. — ³¹ Izjava P. Šarila i B. Kalinića od 2. VII 1775, ASMM — XVIII, 3175/II, 365. — ³² Izjava Jakova Parda, Jevrejina, magistra della scuola, od 27. VII 1775, ASMM — XVIII, 3175/II, 386. — ³³ Izjava Mihe Božovića, dragomana, od 29. VII 1775, ASMM — XVIII, 3175/II, 367. — ³⁴ Izjava Mate Nikolića od 31. VII 1775, ASMM — XVIII, 3175/II, 369. — ³⁵ Izjava Mihe Božovića, dragomana, ASMM — XVIII, 3175/II, 370. — ³⁶ Jeremić R., Prilozi..., str. 21—22. — ³⁷ Koncept pisma o kugi u Hercegovini iz 1786. godine, bez datuma i potpisa; skupina izvan kataloga Čurlica, rubrika 3. — ³⁸ ASMM — XVIII, 3185, 31. — ³⁹ Engel — Stojanović, Povijest Dubrovačke Republike, Dubrovnik, 1922, str. 216—217. — ⁴⁰ U izvoru se ova bolest naziva astaluk, ali iz samog teksta se može zaključiti da je u pitanju kuga. — ⁴¹ Izjava Jovana Karača, od 11. III 1795, ASMM — XVIII, 3176/II, 120. — ⁴² Izjava Natala Barbora od 13. III 1795, ASMM — XVIII, 3176/II, 121. Bolest se karakterisala jasnim simptomima bubonske kuge s izraslinama po vratu, pod pazuhom i na grudima. — ⁴³ Izveštaj Nikole Kurtovića, ASMM — XVIII, 3176/II, 122. — ⁴⁴ Orlić Đ., Kuga u Vojvodini i susjednim pokrajinama od 1737—1740, Zbornik za društvene nauke Matice srpske, 19, Novi Sad, 1958, str. 98. — ⁴⁵ Bilo bi veoma zanimljivo ispitati dokle su išli ti odnosi između Dubrovnika, Venecije, Đenove i ostalih država. — ⁴⁶ Zivojinović D., Nekoliko podataka o kugi na Levantu u XVIII veku, Acta Historica Medicinæ Pharmacie Veterinæ, Beograd, 1961, I, 2, 171; Svoronos N., Le commerce du Salonique au XVIII siècle, Paris, 1951, str. 136. — ⁴⁷ ASMM — XVIII, serija 3145, broj 90 od 11. VIII 1761. — ⁴⁸ ASMM — XVIII, 3175/II, 331 od 7. II 1773. — ⁴⁹ Pismo dubrovačkog vicekonzula iz Ulcinja Mihe Martice od 3. VI 1775, ASMM — XVIII, 3175/II, 360. — ⁵⁰ Jeremić R., Tadić J., Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika, Beograd, 1940, str. 109. — ⁵¹ ASMM — XVIII, 3175/II, 363 od 3. VII 1775. — ⁵² ASMM — XVIII, 3175/II, 364, od 3. VIII 1775. — ⁵³ ASMM — XVIII, 3176/I, 385 od 26. VII 1776. — ⁵⁴ Izjava Jovana Đonovića ASMM — XVIII, 3176/I, 386. Inače, u ovim krajevima, malarija je bila svakodnevna bolest, koju nije bilo moguće iskoreniti. — ⁵⁵ Izjava kap. Stefana Senčića od 6. IV 1795, ASMM — XVIII, 3176/II, 161. — ⁵⁶ ASMM — XIX, 22.605, 17, od 5. IV 1800. — ⁵⁷ ASMM — XIX, 22.637, 4, od 11. XI 1801.

QUELQUES DONNES SUR LES EPIDEMIES DE PESTE
DANS LES PAYS YUGOSLAVES AU XVIIIe SIECLE.

Dragoljub ŽIVOJINOVIC

A la base des documents d'archives l'auteur communique quelques données sur des épidémies de peste pas très connues et qui, au XVIIIe siècle, se propagèrent sur le territoire de la Yougoslavie actuelle en venant pour la plupart du Levant.

SOME DATA ABOUT EPIDEMICS OF PLAGUE IN YUGOSLAV
COUNTRIES OF THE 18th CENTURY

Dragoljub ŽIVOJINOVIC

On the base of historical documents, the author communicates some data concerning not well known plague epidemics which spread in the 18th century on the territory of the present day Yugoslavia.

OSVRT NA PROPISE IZ 1891. GODINE
O VETERINARSKOJ SLUŽBI U CRNOJ GORI

Stevan KOROLIJA

U XVIII I XIX VEKU, STOČARSKA PROIZVODNJA MNOGIH evropskih zemalja je igrala važnu ulogu u privredi tih zemalja. Međutim, pojava stočnih zaraza u vidu epizootija, dovela je do ogromnih ekonomskih gubitaka, u stočnom blagu mnogih zemalja. Naročito teške gubitke je prouzrokovala pojava epizootija goveđe kuge i ovčijih boginja tokom XVIII i XIX veka. Takvo stanje je uticalo, da su pojedine zemlje Evrope počele poklanjati više pažnje razvoju i unapređenju veterinarstva. U drugoj polovini XVIII i prvoj polovini XIX veka, počinju da se osnivaju visoke veterinarske škole u nizu evropskih zemalja. Povećanje broja škola je dovelo do povećanja kadra veterinarske struke, što je omogućilo brži razvoj službe i poboljšanje stručne pomoći tadašnjoj privredi mnogih naroda.

Sa razvitkom veterinarstva u svetu ono se počelo razvijati i u našoj zemlji. Pojave pojedinih stočnih zaraza u našim krajevima takođe su izazvale ogromne ekonomske štete, naročito ako uzmemo u obzir da je stočarstvo kao grana narodne privrede bilo jako zastupljeno. Ovo stanje dovelo je do donošenja prvih propisa o suzbijanju stočnih zaraza. Tako dolazi do pojave prvih zakona i pravila iz oblasti veterinarstva koji su se odnoli, uglavnom, na suzbijanje zaraza.

Veterinarstvo u Srbiji su regulisali zakoni iz 1881. godine: Zakon o uređenju sanitetske struke i o čuvanju narodnog zdravlja, Zakon o zaštiti od stočnih zaraza i Zakon o zaštiti od goveđe kuge. U Hrvatskoj je veterinarstvo bilo regulisano 1874. sanitetskim zakonikom, 1877. je donešen zakon o goveđoj kugi, a 1888. godine je donet veterinarski zakon. U Bosni i Hercegovini, Zemaljska vlada je donela, 1880, zakon o goveđoj kugi. U Sloveniji veterinarska služba je bila uređena na osnovu zakona o stočnim zarazama, 1880. g. U Crnoj Gori veterinarsku službu je regulisao Zbornik pravila, propisa i naredaba o sanitetskoj struci Kneževine Crne Gore, koji je stupio na snagu 1891. godine.

Kao što vidimo i u Crnoj Gori je veterinarstvo bilo takođe regulisano u sklopu sanitetske službe. Sanitetski odsjek Ministarstva unutrašnjih djela izradio je *Pravila o uređenju sanitetske struke i propise protiv zaraznih bolesti na stoci*. Zbornik je obuhvatao pored propisa iz oblasti saniteta, i dva poglavlja iz oblasti veterinarstva.

U prvom poglavlju *O veterinarima*, propisuje se organizacija veterinarske službe Kneževine, delokrug rada veterinara, sa njihovim duž-